

Citation:

J.H. Waszink, Levensbericht K. Latte, in:
Jaarboek, 1964-1965, Amsterdam, pp. 389-394

HERDENKING VAN

KURT LATTE

(9 maart 1891 — 18 juni 1964)

Op 18 juni 1964 overleed op 73-jarige leeftijd te Tutzing bij München, waar hij sinds zijn pensionering woonde, Kurt Latte, vanaf 1957 buitenlands lid onzer afdeling.

Kurt Latte werd op 9 maart 1891 te Koningsbergen als zoon van een arts geboren en bezocht er vanaf 1899 een der vier gymnasia, die de stad toen rijk was, en wel het meest befaamde, dat eens Immanuel Kant onder zijn leerlingen had geteld. In 1908 legde hij daar het eindexamen af en begon de studie in de klassieke letteren aan de universiteit van zijn geboorteplaats, waar hij in het bijzonder geboeid werd door het onderwijs van de sterk in de antieke godsdienstgeschiedenis geïnteresseerde klassieke filologen Richard Wünsch en Ludwig Deubner; vooral de laatstgenoemde geleerde, die o.a. het nog altijd zeer lezens- en behartigenswaardige hoofdstuk over de Romeinse godsdienst schreef in het onder leiding van de oud-voorzitter onzer afdeling Chantepie de la Saussaye samengestelde „Lehrbuch der Religionsgeschichte”, heeft een blijvende invloed op zijn methode van werken uitgeoefend. Nadien studeerde Latte enige semesters aan de universiteit van Bonn, waarvan de afdeling der „Klassische Altertumswissenschaft” in die jaren weliswaar haar twee „Dioscuren”, zoals zij toen algemeen genoemd werden, nl. Hermann Usener en Franz Bücheler, reeds verloren had — de eerste was in 1905 overleden, de tweede in 1908 —, maar waar toch veel was, dat de jonge student aan kon trekken: misschien wel in de eerste plaats de, vooral door haar bezit van de boekerijen van de twee zojuist genoemde geleerden, alom befaamde „Seminarbibliothek”, waar Latte met een duidelijke nostalgie over spreken kon — in de tweede wereldoorlog heeft de bibliotheek zwaar geleden —, daarnaast het onderwijs van de op het stuk der filologische methode zeer strenge Friedrich Marx, befaamd als uitgever der fragmenten van Lucilius en in vele opzichten de directe voortzetter van Büchelers activiteit op het gebied der bestudering van het oud-Latijn, en ten slotte de voor een uit het toenmalige Oost-Pruisen afkomstig student sterke bekoring (ook hier

kan ik mij op herhaalde uitlatingen van Latte zelf beroepen) van de universiteitsstad, die toen als de enige ernstige rivale van het onovertreffbaar geachte Heidelberg gold — een bekoring, waarvan in de huidige Bundeshauptstadt vrijwel niets meer terug te vinden is. Voor de promotie en de voorbereiding daarvan keerde hij evenwel naar zijn oude Alma Mater terug: op 27 mei 1913 promoveerde hij op een proefschrift „De saltationibus Graecorum armatis.” Het proefschrift bestaat uit het derde hoofdstuk „De saltationibus armatis”, met een aanhangsel over op — *στοχ* uitgaande woorden, van een grotere verhandeling, die hetzelfde jaar verscheen onder de titel „De saltationibus Graecorum capita quinque” in de door Albert Dieterich opgerichte, en toen door Wunsch en Deubner geleide reeks der „Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten.” Hierna verkreeg hij een stipendium van het Deutsche Archäologische Institut, dat hem in staat stelde, bijna een jaar in Italië en Griekenland door te brengen — een voor die tijd nog allerminst algemene afsluiting van de studie in de klassieke letteren. Wellicht mag er reeds hier op gewezen worden, dat, zoals meer dan één archeoloog mij verzekerd heeft, Latte's precisie in de observatie van antieke monumenten voor de precisie van zijn tekstinterpretatie niet onderdeed. Na zijn terugkeer studeerde hij nog een semester in Berlijn, waar — men is geneigd te zeggen „vanzelfsprekend” — zijn verreweg voornaamste activiteit bestond in de actieve deelname aan het beroemde Oberseminar van Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf. Zowel uit uitingen van Latte zelf als van verschillende van zijn tijdgenoten waag ik op te maken, dat Wilamowitz voor Latte een van zijn zeldzame onmiddellijke sympathieën heeft gehad — in elk geval was het bepaald ongewoon, wanneer in een gesprek met Latte niet binnen tien minuten „der alte Herr” als protagonist het toneel betrad en verder bleef beheersen. Wellicht het belangrijkste wat hij van Wilamowitz heeft meegekregen, was de door deze zijn leven lang uitgedragen overtuiging, dat de bestudering van de klassieke oudheid zich allereerst vrij heeft te maken van schotjespolitiek, en dat men nooit als Graecus meteen iets mag afdoen met de dooddoener: „dat is voor de Latinisten”, en omgekeerd. Wanneer ik het goed zie, is Latte in nog wat sterkere mate tot een all-round classicus geworden dan Wilamowitz zelf, in wiens werk de beoefening der Griekse literatuur toch altijd wel zeer sterk is blijven domineren: in elk geval is Latte zeker in dezelfde mate Latinist als Graecus te noemen.

Na de eerste wereldoorlog, waarin hij zich onderscheiden heeft,

werd Latte in 1920 privaat-docent te Münster, in 1923 professor in Greifswald en in 1926 in Basel. Over de twee eerste functies heb ik hem nooit horen spreken; daarentegen is hij zich met de laatstgenoemde stad en universiteit altijd verbonden blijven gevoelen, zoals hij ook tegen beider inderdaad indrukwekkende tradities altijd hoog is blijven opzien. In 1931 kreeg hij, als opvolger van Eduard Fraenkel, een leerstoel in Göttingen. Wegens zijn Joodse afstamming kreeg hij onder het Hitler-regime eerst „Urlaub”, daarna in 1936 ontslag. In 1937 vervulde hij een gasthoogleraarschap in Chicago, waarna hij zich als ambteloos burger in Hamburg vestigde. Nadat reeds verschillende moeilijkheden op dit gebied waren voorafgegaan, werd hem in 1938 — extreem van barbarij — officieel verboden van openbare bibliotheken gebruik te maken. Dank zij de dapperheid en toewijding van de huidige Bonner hoogleraar Wolfgang Schmid en diens echtgenote is hij aan arrestatie en verhongering ontkomen. In 1946 werd hij opnieuw tot professor in Göttingen benoemd, waar hij o.a. president van de Akademie der Wissenschaften geworden is, zoals het hem trouwens aan onderscheidingen in deze tweede periode van zijn leven niet ontbroken heeft — hij was o.a. buitenlands lid van het Institut de France en van de Deense Akademie van Wetenschappen, en Doctor juris honoris causa van de universiteit te Heidelberg. Na zijn emeritaat vestigde hij zich te Tutzing, van waaruit hij nog in samenwerking met de prominente Romanist Kunkel colleges in antiek recht aan de universiteit van München gaf. De kwaadaardige ziekte, die hij volgens allen, die hem aan het eind van zijn leven bezocht hebben, met evenveel dapperheid als zelfbeheersing heeft doorstaan, maakte aan een juist toen meer dan ooit aan vele en grote projecten gewijde activiteit een toch nog onverwacht snel einde.

Latte's werkzaamheid heeft zich voornamelijk geconcentreerd op drie gebieden van de geschiedenis der Griekse en Romeinse cultuur en wel die van de litteratuur, de godsdienst en het recht — eigenlijk zegt men beter „op twee gebieden”, omdat Latte zich in het bijzonder heeft beziggehouden met het onderzoek van de betrekkingen tussen de antieke rechtsvormen en de antieke godsdiensten, zoals hij zich ook steeds in hoge mate enerzijds voor het sacrale recht, anderzijds voor de juridische aspecten van de godsdienst, in het bijzonder van de Romeinse, is blijven interesseren. Zijn werk op dit gebied heeft algemeen erkenning gevonden en zal vermoedelijk het meest blijvende gedeelte van zijn oeuvre zijn. In de eerste plaats is hier te noemen de beroemd geworden „Habilitationsschrift”, waarmee hij in 1920 als

privaat-docent in Münster zijn werkzaamheid begon: „Heiliges Recht. Untersuchungen zur Geschichte der sakralen Rechtsform in Griechenland”, en voorts de verhandelingen „Der Rechtsgedanke im archaischen Griechentum” uit 1946 en „Religiöse Begriffe im frührömischen Recht” uit 1950. Op het gebied der literatuurgeschiedenis is in de eerste plaats te noemen zijn monografie over Sallustius, die in 1935 te Leipzig verscheen — het was nog net mogelijk — en in 1962 werd herdrukt. Daarnaast staat een groot aantal kortere en korte artikelen, waarvan wellicht het meest geslaagd is de prachtige verhandeling „Hesiods Dichterweihe”, wederom uit 1946, een samenvattende beschouwing over Vergilius en een algemeen als voorbeeldig beschouwde, helaas niet door verdere specimina gevolgde, interpretatie van Horatius' Ode over het *otium* (II 16). Uitermate belangrijk zijn ook zijn verhandeling over de Thrax van Euphorion en, uit zijn laatste jaren, het artikel over het in een papyrus gevonden fragment van een drama over Gyges.

Latte's voornaamste activiteit, ook naar zijn eigen overtuiging, ligt evenwel op het gebied van de godsdienstgeschiedenis, in de eerste plaats van de Romeinse. Op dit gebied zijn zijn artikelen, zowel in tijdschriften als in de Realenzyklopädie van Pauly-Wissowa — de toenmalige redacteur, Wilhelm Kroll, had Latte al zeer vroeg op zijn waarde weten te schatten — te talrijk om op te noemen; ik bepaal mij tot de vermelding van een tweetal, dat voor zijn scherpzinnigheid, zijn persoonlijke interesse en zijn methode van werken karakteristiek is, de verhandeling „Augur und Templum in der Varronischen Auguralformel”, waar de scherpte der interpretatie van een corrupte tekst zich op uiterst gelukkige wijze met een volmaakte kennis der realia verbindt, en het uit 1926 daterende, maar nog allerminst verouderde artikel „Ueber eine Eigentümlichkeit der altitalischen Gottesvorstellung”, waarin op overtuigende wijze wordt aangetoond, hoe bepaalde, met een Romeinse god nauw verbonden als goddelijk beschouwde wezens in werkelijkheid de personificatie van een aspect van de betrokken godheid zijn, zoals *Nerio Martis*, door de Romeinen van de klassieke periode verstaan als „Nerio, de gade van Mars”, maar oorspronkelijk „de mannelijke kracht van Mars.” Naast deze doorgaans kleinere publikaties treedt aan het einde van zijn leven groter werk: in de eerste plaats de tekstkritische — en inderdaad eminent kritische — uitgave van het Lexicon van Hesychius, waarvan slechts het eerste deel, de letters *A* — *Α* omvattend, tot voltooiing is gekomen, en voorts de „Römische Religionsgeschichte”, bestemd om

in het „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft” het werk van Wissowa, „Religion und Kultus der Römer”, dat na zijn tweede druk in 1912 geen nieuwe bewerking ondergaan had, door een geheel nieuw werk te vervangen. Dit boek, waarvan hij de definitieve redactie in hoofdzaak tijdens een verblijf in het Institute for Advanced Studies in Princeton in 1958—1959 neerschreef, is van al zijn geschriften het meest omstreden; kennisname en overweging van de erop uitgebrachte kritiek, die o.a. ons medelid Wagenvoort en de spreker van het ogenblik hem niet hebben kunnen besparen, voert ons vanzelf tot een meer algemene beschouwing van de kenmerken van Latte’s wezen en werk met zijn sterke, zelfs zeer sterke, en met de bij geen enkele geleerde ontbrekende zwakke kanten.

Aan de positieve kant zijn er in de eerste plaats de scherpste van een door niets of niemand te misleiden observatie en de gave tot kritische beoordeling van het geobserveerde gegeven — dat blijkt ook al in zijn zeer talrijke recensies, waarvan de lectuur altijd lonend is, en die zich onderscheiden door hun zeer grote scherpste in alle betekenissen van het woord—; in de tweede plaats valt direct op een groot divinatorisch vermogen, dat eensdeels tot uiting is gekomen bij de reconstructie van de oorspronkelijke tekst van Hesychius, anderdeels bij het verbeteren en aanvullen van de door nieuw gevonden papyri overgeleverde teksten, in het bijzonder van teksten van Griekse lyrieci en tragici. Opmerkelijk zijn ook de talrijke successen — hier komt Latte Wilamowitz zeer nabij — in de datering van dergelijke teksten. Latte’s kracht ligt dan ook in de korte verhandeling waarin alles tot het uiterste overwogen is, en waar geen woord te veel in staat: steeds wordt één bepaald, door hem wél omschreven probleem ter hand genomen en vervolgens of opgelost of zoveel verduidelijkt, als Latte wetenschappelijk verantwoord acht. Daarentegen ligt alles, wat synthese, en daarmee de behandeling van een groter geheel is, hem aanmerkelijk minder. Wanneer wij, afgezien van de Hesychiuseditie, ten slotte slechts één groot boek van zijn hand bezitten, nl. de „Römische Religionsgeschichte”, dan kan ik, in tegenstelling tot andere beoordelaars van Latte’s werk, de hoofdoorzaak toch niet in de eerste plaats vinden in het op zichzelf even evidente als belangrijke feit, dat zijn leven twee lange perioden van wetenschappelijke non-activiteit heeft gekend, en wel eerst de eerste wereldoorlog en daarna zijn gestadig moeizamer en meer bedreigd leven in de periode van 1935 tot midden 1945. Veeleer zou ik hier — naast de buitengewoon grote zorg, die hij besteedde aan de voor-

bereiding van zijn colleges en „Seminarübungen”, en voorts vele jaren aan de wederopbouw en leiding van de sectie der „Klassische Altertumswissenschaft” van de Göttingse universiteit — als hoofdoorzaak willen noemen het feit, dat, wanneer Latte een werk van grotere allure wilde opzetten, hij zijn weg steeds weer bezaaid vond met tal van nog niet of nauwelijks als zodanig onderkende problemen, die volgens hem eerst opgehelderd moesten worden, voor hij verder kon gaan. Terwijl Latte Wilamowitz, zoals in de door de Göttinger universiteit aan hem gewijde „Nachruf” zeer terecht wordt opgemerkt, als stilist bepaald overtrof, miste hij diens gave om, zowel uit scheppingsdrang als in de overtuiging, dat zulke dingen op gezette tijden voor de voortgang der wetenschap gebiedende noodzaak zijn, een synthese te wagen en door te zetten, zij het in het duidelijke bewustzijn, dat aan tal van nog onvoldoende onderzochte zaken voorbijgegaan werd en voorbijgegaan worden moest. Aan het eind van zijn leven is Latte dit in stijgende mate als een tekort in zijn werk gaan voelen, en heeft hij dat tekort willen aanvullen: na de voltooiing der „Römische Religionsgeschichte” werkte hij aan een geschiedenis van de Romeinse litteratuurgeschiedenis van de keizertijd, die bij de Artemis-Verlag in Zürich zou verschijnen.

Hoe dit ook zij, de zeer grote wetenschappelijke verdiensten van Latte zullen eerst dan op bevredigende wijze kunnen worden overzien, wanneer de verzameling van zijn „Kleine Schriften” door zijn leerling, de Berner hoogleraar Olof Gigon, het licht zal hebben gezien. Want Latte was niet in de eerste plaats een bouwer, maar een observator en een criticus van het allerhoogste peil.

J. H. WASZINK